

naplóba is bekötött TEGED című meghitt verset. De a kísértések és legyőzésük izgalmas kérdéséről szólva megmosolyogtató példázatot mond, amikor arról beszél, hogy sikerült lemondania a reggeli teába töltendő borról; ennél azért nagyobb csábításokat is ismerünk. Személyes és történelmi dráma vallomásos, megrendítő ábrázolása tünteti ki viszont az 1956-os késő őszi megjelenítését. Rónay és felesége a Mátrában, Bagolyirtáson rekednek, László fiuk egyedül marad Budapesten. Október 18-án még szokás szerint a magával vitt könyveket leltározza, 19-én egy könyvet kommentál Balzacról és naturalizmusáról, 22-én még az időjárásról is beszámol. A tragikus fordulatot 24-én rögzíti, a teljes bizonytalanság jellegzetes kérdő mondataival. „*Mi van Pesten? Forradalom? Ellenforradalom?*” Rádióon hallgatják a híreket, elszakadva a világtól, s a következő lapokon kiderül, hogy Rónay hallgatása övéiről, főleg fiáról mennyire nem közömbös-ség, hanem az érzelmességtől való intellektuális tartózkodás volt, és hogy az önmagáért való felelősség vállalásán kívül országos, nemzeti távlatokban is gondolkodott. A szorongó és szorongató bekezdések közül, aktualitása miatt, egy köpönyegforgatóról szóló jellemzésére utalunk („*Valaki, aki játszva szolgálta azt a rendszert, amely végső vonaglításában Pestet vérbe borította – tme máris ott sürog a mikrofon körül, itt vagyok, én vagyok az!*”), de a morális felháborodás hiteles pátosza hatja át azokat a sorokat is, amelyek a tömeges disszidálásról, a „*szélszórás napjairól*” keseregnek (október végén, illetve december közepén).

Az utolsó évek rövidülő, végül elapadó dokumentumaiban apró emlékeztetők váltakoznak aforisztikus összefoglalásokkal. Az utóbbiak olykor közhelyszerűeknek hatnak, de az életmű egésze – beleértve immár a NAPLÓ-t is – szavatolja és bizonyítja, hogy Rónay a látszatra magától értetődő igazságot is megbecsüli azzal, hogy komolyan veszi, újragondolja, sajátjává asszimilálja. A két imponozás kötet olyan breviáriumként forgatható, amelyből a művelődéstörténeti tanulságokon, a szellemi önéletrajzon lapról lapra átszillan a keresztény humanizmus világnézete: „*Hű a túlvilágban: igen. Mi a halál annak, aki hisz a túlvilágban, hivatalból? De mit ér a hű szeretet nélkül?*”

Csurös Miklós

EGY ALTERNATÍVA ELLENTMONDÁSAI

Ludassy Mária: *Szabadság, egyenlőség, igazságosság*
Magvető (Gyorsuló idő), 1989. 216 oldal, 34 Ft

A liberalizmus értékelveinek rendszere, úgy látszott, az 1910-es évekkel kezdődően Európa-szerre összeomlott, s az irányzat domináns ideológiából és politikai stílusból kis szigetekre visszaszoruló marginális irányzat lett. Ma ennek az egyszer már „végleg” eltemetett vonulatnak a fölértékelődése figyelhető meg nálunk is. De egy sor fontos kérdés mindmáig megválaszolatlan maradt, illetve összerosódva, lényegtelen elemekkel keveredve van jelen gondolkodásunkban. Így bizonytalan, vajon – minden divat ellenére – létezik-e még egyáltalán liberalizmus, vagy az egykorú liberalizmusnak immár csak ideológiai származékai vannak, amelyek sok mindent megőriztek az irányzat klasszikus elveiből, de egészében már más képletet mutatnak. Bennük van a liberalizmust tagadó, bíráló törekvések mára tapasztalattá letisztult nem egy igazsága is. A kérdés, mint a nagy kérdések esetében mindig, most sem könnyű. Az „*európai társadalomfejlődés értelmét*” kereső s fölmutatni igyekvő Bibó István joggal hangsúlyozza, ebben a társadalomfejlődésben rengeteg tapasztalat halmozódott föl s tisztult le, s a fejlődés tendenciája „*a nagymértékben moralizáló, racionalizált és humanizált államvezetés*” irányába mozog. A liberalizmus tehát csak megszüntetve, átalakítva él tovább. De a liberalizmus, amely – ahogy Ludassy Mária is írja – tiszta formájában utópia, következésképpen mint ilyen, mint célértekek felé vonzó eszmény is hathat. S úgy látszik, ez utóbbi funkciója ma különösen erős, mivel olyan értékek pozitív rendszere, amelyek évtizedek óta hiányoznak életünkéből, cél-lá való emelésük tehát, vélhetjük, hiánybetegséget gyógyít meg.

Ez az újraliberalizálódás persze felemás folyamat. Az irányzat politológiai és történelmi földolgozása ha megkezdődött is, egyelőre korántsem megnyugtató. Németh G. Béla, Faragó Béla, Szabó Miklós vagy Körössényi András írásai inkább csak – nagy erényeik ellenére – a kezdetet jelentik. Németh G. Béla a ma-

gyar klasszikus liberalizmus eltorzulási folyamatát rekonstruálta s mérte föl, Faragó nagy ívű vázlata a bukás okait s folyamatát írta le, Szabó a liberalizmus ideáltípusát, ideálképet konstruálta meg, Körössényi pedig – Hayek és Tuchfeld nyomán – liberalizmus, szocializmus és konzervativizmus egymáshoz való viszonyának modelljét vázolta föl. A történeti és aktuális problémákat egyetlen monográfia rendszerébe beillesztő, a problémákat mint egységes elméleti-történeti problémát tárgyaló szintetikus földolgozás azonban még nincs, s úgy tetszik, egy ideig nem is lesz.

Ebben a gyarapodó magyar nyelvű történeti irodalomban már csak ezért is különleges hely illeti meg Ludassy Mária írásait, így legutóbb megjelent kötetét is. A liberalizmusnak persze napról napra szaporodnak a hívei, s – föltehetően – nőni fog az elutasítók tábora is; a közömbösséget a hívók és elutasítók vitája váltja majd föl. Ludassy Mária azonban írásai tanúsága szerint sem a neofita hívók, sem a – ma még eléggé arctalan, csak ellenérzéseiktől vezérelt – új-antiliberalisok közé nem tartozik. Sőt azt sem könnyű eldönteni, a liberalizmus ideológusa-e ő, vagy kritikus; korrekciói, ellenvetései mindkét szerepkörbe beleilleszthetők, mindkettő számára hasznosak lehetnek. Ő maga mint filozófus az ún. Lukács-óvodában, tehát egy alapvetően nem liberális szellemi műhelyben nevelkedett. Ezt az indítást valamiképpen meg is örözte, ma sem kritikátlan hívója ennek az irányzatnak. De – s ez indíttatása sajátos paradoxonja – szellemi műhelye nagyfokú érzékenységet hozott létre benne a liberalizmus problematikája iránt. S ez egy sajátos, kívülről s belülről egyaránt mérlegelni képes nézőpontot biztosít számára.

Mostani könyvében három (ha a második írást kettős szerkezetűnek fogjuk föl: négy) különböző, de rokon belső logikájú történeti elemzést ad. Az első, AZ AMERIKAI FORRADALOM FILOZÓFIÁJA című tanulmány Jefferson és Paine elveit tekinti át; a második, a SZABADSÁG VAGY EGYENLŐSÉG? című s VÁLTOZATOK A NEO-LIBERALIZMUSRA 1960–1980 alcímű Hayek, illetve Rawls nézeteit interpretálja-bírálja, a harmadik pedig KRISZTUS ÉS CONDORCET címmel Bibó István kései „humanista utópiáját” tárgyalja. A könyv gerincét kétségkívül a második, terjedelmét tekintve is legnagyobb tanulmány adja, s ez exponálja legélesebben a

Ludassyt foglalkoztató alapkérdést, a szabadság vagy egyenlőség antinómiáját. A francia forradalom jelszavait ugyanis, mint írja, „nem a polgári politikai filozófia legutóbbi két évtizedes fejlődése állította szembe egymással, az európai fejlődés – legalábbis az eszmetörténet tükrében – két évszázada e »vagy« vakvágányára futott, és a nem is annyira történelmi, mint gondolati kényszerpályák jóvoltából máig ott veszeleg” (47. o.). Hogy valóban gondolkodási vakvágányról van-e szó, vagy ez a szembenállás egyáltalán nem a gondolkodói önkénynek a lenyomata, hanem az antinómiikus reál folyamatoké – vitakérdés lehet. Magam inkább úgy látom, a társadalomtörténeti gyakorlat ugyan – az elméletekkel ellentétben – mindig kompromisszumos, többnyire sok-sok kis kiegyezésre épül, de a kompromisszumokat a reál folyamatok strukturálják, s a reál folyamatok antinómiikus jellege tartja fenn e kompromisszumok konfliktusos természetét. A szabadság és az egyenlőség szembenállásának eszmetörténeti ténye azonban akárhogy van is, fontos mozzanat; innen indulva érthető meg az alapvető nagy irányok egy sor sajátossága.

Ludassy Mária pozíciója e kérdéskörrel szemben egyértelmű. Az „antiegaliadriánus liberalizmus és az antiliberalis egalitáriánizmus” szembenállását egyértelműen „a sühettek párbeszédének” tartja (5. o.). De tudja, e vagy mélyén, mindkét póluson súlyos igazságok, súlyos érvek vannak. S erről becsülendő nyíltsággal (s racionalitással) beszél is: „amiképpen tényleges társadalmi egyenlőtlenség mellett képmutatás egyenlő szabadságról beszélni, éppoly képtelenség a személyes szabadságot komolyan korlátozó rendszerben egyenlőségről szólni, mivel a korlátozók mindenképpen »az egyenlőbb állatok« közé tartoznak” (6. o.). S szerinte lényegében „a mai utópis és e téma variációi. Ekképpen a szabadelvű fejtegetések minden szépségének elismerése mellett változatlanul érvényes a szocialista jellegű kritika kétszáz éven át közhellyé koptatott, triválisan igaz megjegyzése azt illetően, hogy szélsőséges gazdasági egyenlőségek [helyesen nyilván: egyenlőtlenségek – L. A.] mellett nemcsak egyenlő esélyekről, hanem egyenlő szabadságról is képmutatás beszélni. Annak, aki nyolcadmagával lakik egy nyolc négyzetméteres pultiban, szónokolhatnak az életformák pluralitásának fennkölt eszményéről. Am a szabadság rovására egyenlősítő elméletek és gyakorlatok vesztese sem csak a személyes szabadság (bár ez sem feltétlen szükséges

veszteni való), hanem maga a meghivatkozott egyenlőség az igazi vesztes, mert a társadalom szükségképpen az egyenlősítők és az egyenlősítettek kasztyójára oszlik” (48–49. o.).

Írásai, e remek történeti elemzések, rendre ennek a szabadság vagy egyenlőség antinómiának a lehetséges meghaladásait keresik. Ezért vizsgálja Jefferson és Paine szimptomatikus írásait, ezért keresi bennük az amerikai fejlődésnek azokat a sajátosságait, amelyek egy harmonikusabb társadalmi praxist tettek lehetővé. Ezekre a mozzanatokra, illetve az ilyeneket indukáló megoldásokra figyel a Bibó Istvánról szóló tanulmányban is. S ezeket a lehetőségeket keresi Hayek koncepciójának logikai-történeti elemzésével, miként ezeknek a lehetőségeknek a megközelítését találja meg Rawls igazságosságelméletében. (A kötet cím harmadik eleme, az igazságosság innen eredeztethető.)

Pozíciója, amelyből a hamisnak ítélt alternatívát az igazságosság beiktatásával igyekszik hatálytalanítani, számomra rokonszenves. Nem bizonyos azonban, hogy írásai el is érik ezt a többfelől is megközelített célt. Ludassy Mária saját, az eddigi elméleteket meghaladni igyekvő elmélete nem igazán mutatkozik meg. Elemzései inkább olyan történeti jellegű elemzések, amelyek az elemzett eszmék logikai-történeti problémáit tárják föl. Nézőpontjai így többnyire mozgó, a tárgy belső sajátosságaihoz esetenként alkalmazkodó nézőpontok; bizonyos ad hoc jelleggel mindvégig megtartanak. Óhatatlanul felmerül tehát a kérdés, milyen „műfajban” dolgozik valójában Ludassy Mária. Eszmetörténeti tanulmányokat ír-e, amelyek az eszmetörténeti jelenségek egészét éltfogják, s mint egészeket rekonstruálják s elemzik azokat? Vagy a történeti anyagra csupán mint gondolkodásbeindító segédanyagra van szüksége, s gondolatmenetei – bár mindenkor történeti anyagból indul ki, s azokra reflektál – egy aktuális teória kidolgozását célozzák? A válasz nem egyszerű. Írásaiban Ludassy nem adja a kiszemelt életművek s fejlemények teljes körű értelmezését; előzetesen meghatározott, „válogatott” problémákra reflektál. Ennyiben tehát feladatváltása nem történési. De a fölvonulat történeti anyagból s azok kritikai kommentálásából nem áll össze egy, a történeti kiindulási el-

méletet tagadva s módosítva továbbfejlesztő, koherens, új elmélet. Amit tesz, az nem több (de nem is kevesebb), mint bizonyos jelenségek belső ellentmondásainak megbolygatása, fölszínre hozása. Külső, de ad hoc módon változó kritikai nézőpontok keresése. (Ez a keresés, azt mondhatnánk, szinte a könyv legfőbb jellemzője és értéke. S egyben egy lehetséges értelmiségi magatartás próbálgatása.)

A könyvnek, amely tehát a gondolkodástörténet nagy alternatíváit egyszerre rekonstruálja és kritizálja, speciális értéke három mozzanatban foglalható össze. 1. Azok a szövegek, amelyekkel foglalkozik, jól vannak kiválasztva, mind lényeges kérdéssről alkotott reprezentatív állásfoglalás. Ezekben tehát olyan problémák sűrűsödnek össze, amelyek valóban lényegiek – s ma is, mai gondolkodásunk számára is közvetlenül aktuálisak. 2. „Kontrái”, a rekonstrukcióba beleépített ellenvetései, éles elméjű, valódi anomáliákra rávilágító érvek. Meggyőznek vagy sem, de mindenkor gondolkodásra készítenek. 3. S bár ezeknek az ellenvetéseknek a strukturális, elméletkonstituáló értéke nemigen válik világossá, s így homályban marad, hogy az ellenvetésekkel korrigált liberalizmus radikálisan megújítható-e – az értéknek elfogadott eszmetörténeti teljesítmények s azok mai kritikai kommentálása olyan finom logikai relációkat eredményeznek, amelyek termékenyítők.

A kötet írásai persze nem végig azonos színvonalúak. A kötet gerincét adó, Hayek, illetve Rawls elméletét tárgyaló kettős tanulmány színvonalát például a Bibó-ról szóló írás nem éri el. Az itt alkalmazott megközelítés szűkös, Bibónak az európai társadalomfejlődést értelmező írása jóval összetettebb s gazdagabb annál, mint amit Ludassy Mária tanulmányából kiolvashatnánk.

Egészében mégis azt kell mondanunk: gazdag tartalmú, tanulságos könyv a SZABADSÁG, EGYENLŐSÉG, IGAZSÁG OSSÁG. Nagy érdeme, hogy úgy fogékony egy nagy gondolkodástörténeti folyamat ma is aktualizálható értékeire, hogy nem válik vakká e törekvések belső ellentmondásaival szemben. S így pozíciója az egyik lehetséges pozíció, amellyel a liberalizmust befogadnunk érdemes.